

Realizacja metody kasowej w rachunkowości dóbr wilanowskich w latach 1892–1914

Cash basis accounting of Wilanów estate in 1892–1914

ANNA OLEWNIK-DEJEWSKA*

Streszczenie

Cel: Celem artykułu jest prezentacja metody kasowej ujęcia przepływów pieniężnych w rachunkowości wilanowskiej nieruchomości ziemskiej na przełomie XIX i XX wieku.

Metodyka/ podejście badawcze: Zastosowana metodologia badawcza obejmuje krytyczną analizę materiałów źródłowych i literatury przedmiotu, analizę opisową i porównawczą oraz metodę dedukcji. Meritum publikacji stanowi analiza rachunku pieniężnego, bilansów kasy, ksiąg rachunkowych oraz ich powiązań pod kątem ujawniania przepływów pieniężnych w rachunkowości dóbr wilanowskich.

Wyniki: Otrzymane wyniki zostaną skonfrontowane z dotychczasowymi badaniami w zakresie instruktaży ekonomicznych oraz praktyką sporządzania rachunku przepływów pieniężnych w Polsce.

Oryginalność/wartość: Wnioski wynikające z niniejszej publikacji stanowią wkład do analizy przemian i kierunków rozwoju w sprawozdawczości przepływów pieniężnych oraz mogą być wykorzystane w dydaktyce w zakresie historii rachunkowości. Artykuł stanowi uzupełnienie luki badawczej w kontekście prezentacji przepływów pieniężnych na przykładzie gospodarstwa rolnego w dawnej Polsce.

Słowa kluczowe: bilans, XIX wiek, historia rachunkowości, metoda kasowa, przepływy pieniężne, wilanowska nieruchomość ziemska.

Abstract

Purpose: The article presents the cash flow method in the accounting of the Wilanów estate at the turn of the 19th and 20th centuries.

Methodology/approach: The research methodology includes a critical analysis of source materials and the literature, and descriptive and deductive methods. The essence of the article is an analysis of the cash account, cash register balances, accounting books and their connections in terms of disclosing cash flows in the accounting of Wilanów estates.

Findings: The results are compared with the current research on economic briefings and the practice of cash flow in Poland.

Originality/value: The conclusions contribute to the analysis of changes and directions of development in cash flow reporting, and they supplement the didactics in the field of accounting history. The article fills the research gap in the context of presenting cash flows on the example of a manor farm in former Poland.

Keywords: balance sheet, 19th century, accounting history, cash method, cash flow, Wilanów estate.

---

* Mgr Anna Olewnik-Dejewska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, Katedra Rachunkowości Finansowej, <https://orcid.org/0000-0002-1507-8113>, aolewnik@umk.pl

Wprowadzenie

Teorie bilansowe, rozwijające się w XIX i XX wieku, ulegały ewolucji i stanowiły jedną z podstaw wyodrębnienia współczesnych elementów sprawozdania finansowego takich jak: rachunek zysków i strat (Bek-Gaik, 2013, s. 15, 29) czy rachunek przepływów pieniężnych (Śniezek i in., 2016, s. 102).

W ostatnim czasie rośnie znaczenie historii rachunkowości, a jej rola podkreślana jest również na forach światowych (np. Gomes i in., 2011). Polscy naukowcy prowadzący badania wpisujące się w nurt historii rachunkowości próbują pokazać rozwój sprawozdania finansowego w Polsce na przestrzeni wieków. Wśród poruszanych tematów badawczych należy wymienić:

- rolę rachunkowości w rozwoju społeczeństw (Dobija, Jędrzejczyk, 2011);
- badania z zakresu instryktury ekonomicznych w dawnej Polsce (Turzyński, 2011, 2016; Sojak, Olewnik, 2016; Sojak, Sierocka, 2016);
- bilans w perspektywie historycznej (Pogodzińska-Mizdrak, 2009; Jędrzejewski, Bartnicka, 2016; Banaszekiewicz, 2019);
- rachunek zysków i strat w perspektywie historycznej (Bek-Gaik, 2013; Bładacz, 2015);
- ujęcie przepływów pieniężnych w perspektywie historycznej (Szczepańska, 2014; Śniezek i in., 2016);
- rachunkowość w Polsce w okresie międzywojennym (Szychta i in., 2018);
- rachunkowość majątków ziemskich, ze szczególnym uwzględnieniem rachunkowości dóbr wilanowskich (Kłusek, 2011, 2013, 2017, 2020; Olewnik-Dejewska, 2018, 2019, 2020a, 2020b).

Dla niniejszej publikacji najistotniejsza staje się literatura przedmiotu z zakresu historii rachunkowości rolnej w dawnej Polsce (Łukasik, 1963; Wojciechowski, 1964; Turzyński, 2016) oraz historia rozwoju teorii bilansowych (np. Hońko, 2007; Śniezek, Wiatr, 2011). Analiza literatury przedmiotu wskazuje na lukę badawczą w zakresie rozważań nad sposobem ujęcia przepływów pieniężnych w XIX wieku w praktyce gospodarstw rolnych. W postawionej tezie przyjęto założenie, że postrzeganie i sposób ujęcia przepływów pieniężnych w rachunkowości dóbr wilanowskich w latach 1892–1914 wyprzedza rozwiązania prawne oraz ówczesną teorię rachunkowości rolnej.

Celem artykułu jest prezentacja ujęcia przepływów pieniężnych w rachunkowości dóbr wilanowskich na przełomie XIX i XX wieku, poprzez konfrontację dotychczasowych osiągnięć badawczych, ówczesnych regulacji prawnych oraz materiałów źródłowych.

Wśród archiwaliów punkt wyjścia dalszych rozważań stanowią rachunki pieniężne z okresu 1892–1914. Szczegółowej analizie zostaną poddane dokumenty z następujących okresów sprawozdawczych: 1892/1893, 1901/1902 oraz 1911/1912. Celowy dobór horyzontu czasowego wynika z dostępności materiałów źródłowych oraz względów historycznych. W 1892 roku nowym właścicielem Wilanowa staje się Ksawery Branicki, a w 1914 roku wybucha I wojna światowa. Analiza rachunkowości dóbr wilanowskich w okresie zaborów staje się interesująca również z perspektywy społeczno-gospodarczej. Pomimo niszowego charakteru badań są one

istotne z perspektywy zrozumienia przeszłości i historii, stanowiąc uzupełnienie wiedzy odnośnie do zmian i kierunków rozwoju rachunkowości. Ponadto mogą być one ważne z punktu widzenia nauki rachunkowości, pozwalając bowiem uzupełnić dotychczasową wiedzę odnośnie do zmian i kierunków rozwoju rachunkowości.

1. Przepływy pieniężne w kontekście teorii bilansowych

Teorie bilansowe stanowią jeden z elementów ogólnej teorii rachunkowości. Z punktu widzenia kryterium celu sporządzania bilansu można wyróżnić trzy najstarsze grupy teorii bilansowych (Banaszkiewicz, 2019, s. 36–43; Hońko, 2007, s. 77–88; Szczepańska, 2014, s. 86–89; Wiatr, 2013, s. 65–76), do których należą:

- teorie bilansu statycznego;
- teorie bilansu dynamicznego;
- teorie bilansu organicznego.

Zgodnie ze statycznymi teoriami bilansowymi, bilans majątkowy prezentował stan aktywów i pasywów na dany dzień, tzw. moment bilansowy. W tej koncepcji, rachunek zysków i strat schodzi na drugi plan, a jego wartość informacyjna dla osób zarządzających ma charakter drugorzędny. Przedstawicielami nurtu statycznego teorii bilansowych byli m.in.: H. Nicklisch, W. Le Coutre oraz W. Rieger (Wiatr, 2013, s. 68–69).

Z perspektywy rozważań nad polskimi źródłami ówczesnego rachunku przepływów pieniężnych sporządzanego według metody pośredniej najistotniejsza staje się teoria bilansu dynamicznego, w tym przede wszystkim koncepcja bilansu pagatorycznego E. Kosiola. Za twórcę dynamicznej teorii bilansu uważa się E. Schmalenbacha, który za podstawowy cel bilansu stawiał prezentację wyniku finansowego rozumianego jako zestawienie wpływów i wydatków. W teorii bilansu pagatorycznego jej twórca wyróżnia bilans ruchu jako zestawienie brutto wszystkich zdarzeń dotyczących danego okresu oraz bilans zasobów, który składa się sald końcowych zasobów wpływów i wydatków bądź ich równowartości (Szczepańska, 2014, s. 88). Podstawową kategorię wyceny stanowi wartość pagatoryczna, tj. kwota wydatków niezbędna do nabycia konkretnych dóbr (Wiatr, 2013, s. 71–72). Z pagatorycznego ujęcia bilansu rodzi się konieczność prezentacji przepływów pieniężnych w sprawozdaniu finansowym.

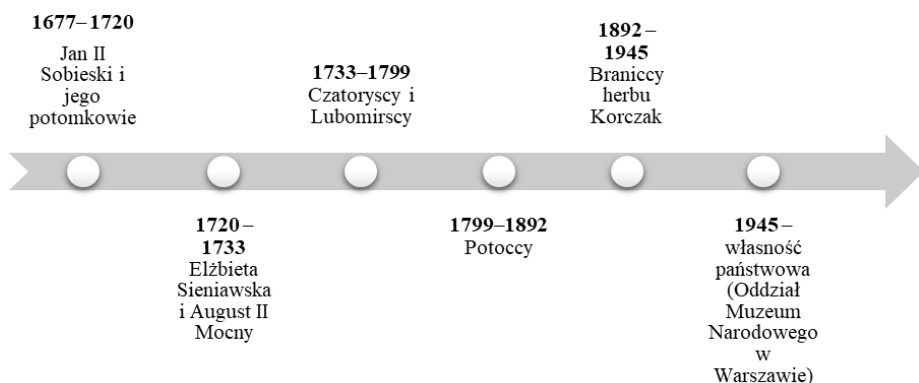
2. Dzieje dóbr wilanowskich do 1918 roku

W polskiej tradycji narodowej pałac w Wilanowie bezpośrednio kojarzy się z osobą Jana III Sobieskiego. Początki jego historii sięgają jednak XII wieku i istnienia osady książęcej o nazwie Milanów (Milanowo). W XII wieku zostaje ona nadana klasztorowi Benedyktynów z Płocka. Następnie, w 1338 roku, zakonnicy przekazują ją Trojdenowi – księciu czerskiemu i sochaczewskiemu. W 1377 roku, z uwagi na zasługi rycerskie, posiadłość przechodzi w posiadanie rycerza – Stanisława ze

Strzelczykowa, który od nazwy posiadłości przyjął nazwisko Milanowski. Majątek w posiadaniu rodu Milanowskich (herbu Jastrzębiec) pozostaje do pierwszej połowy XVII wieku (Fijałkowski, 2011, s. 8; Klusek, 2020, s. 45–46; Smoleńska, 1979, s. 290–293).

Na podstawie transakcji z 23 kwietnia 1677 roku, dzięki uprzejmości swojego przyjaciela – koniuszego koronnego Marka Matczyńskiego (Fijałkowski, 2011, s. 8), właścicielem posiadłości Milanów wraz z sąsiednimi przysiółkami: Błonia oraz Kępy zostaje król Jan III Sobieski¹. Cena całego majątku wynosiła 43 tysiące złotych „w dobrej monecie” (Fijałkowski, 1985, s. 5). Nowy gospodarz zmienił nazwę pałacu na łacińskie określenie – *Villa Nova*, które nawiązywało do jego włoskiego stylu architektonicznego. W późniejszym okresie zostało one spolszczone do formy Wilanów (Fijałkowski, 2011, s. 5–6). Król Jan III Sobieski zmarł 17 czerwca 1696 roku w Wilanowie. Po jego śmierci, na przestrzeni wieków, wskutek dziedziczenia i transakcji sprzedaży majątek pozostawał w posiadaniu wielu, znamienitych rodów szlacheckich. Wilanów, od 28 stycznia 1945 roku, stał się jednym z Oddziałów Muzeum Narodowego w Warszawie (Ruszczyk, 1991, s. 421). Wykaz rodzin oraz instytucji, będących właścicielami majątku ziemskiego na przestrzeni jego historii, został przedstawiony na rysunku 1.

Rysunek 1. Właściciele pałacu w Wilanowie

Źródło: opracowanie własne.

Najistotniejszym czasem w historii i działalności wilanowskiej nieruchomości ziemskiej, z uwagi na przedmiot niniejszej publikacji i analizowany horyzont czasowy, staje się okres, gdy majątek przechodzi w posiadanie hrabiego Ksawerego Branickiego². Zgodnie z testamentem swojej krewnej – bezdzietnej Aleksandry

¹ Jan III Sobieski przyjął godność królewską w 1674 r. Siedzibą jego dworu stał się wtedy zamek królewski w Warszawie. Ze względu na brak przyzwyczajenia do miejskiego gwaru król-ziemianin podjął inicjatywę stworzenia rezydencji wiejskiej, w której mógłby wypocząć.

² Ksawery Branicki żył w latach 1864–1926. W literaturze nazywano go również Franciszkiem Ksawerym Branickim, zgodnie z metryką chrztu (Ruszczyk, 1991, s. 350–356).

Potockiej, odziedziczył on dobra wilanowskie w 1892 roku³. Na oddziedziczony majątek składało się łącznie około 6623,5 ha powierzchni, w skład której wchodziła rezydencja wilanowska oraz klucze: Wilanów⁴ (3013,5 ha), Zastów (1517,5 ha) oraz Chojnów (2092,5 ha) (Szpanowski, 2015, s. 47, za: Klusek, 2020, s. 66). Branicki w momencie otrzymania spadku był znanym przyrodnikiem, kontynuatorem dzieł swojego ojca Konstantego – wybitnego ornitologa. Ksawery Branicki na wzór swojego ojca był mecenasem, popularnych wówczas, wypraw naukowych (Olewnik-Dejewska, 2019, s. 58). Hrabia Branicki interesował się również bibliofilstwem. Stał się fundatorem nowo wybudowanej szkoły oraz znacznie wzbogacił zasoby biblioteki wilanowskiej. Brak inwestycji gospodarczych oraz wybuch I wojny światowej przyczynił się do pogorszenia sytuacji majątku (Lorentz, 1999, s. 7–8).

Z uwagi na dużą powierzchnię i zróżnicowaną działalność gospodarczą prowadzoną w ramach klucza wilanowskiego, warto po krótko przedstawić jego strukturę organizacyjną w XIX wieku oraz produkcyjno-handlowy charakter podmiotu. W drugiej połowie XIX wieku w skład klucza wilanowskiego wchodziła ogólna administracja dóbr wilanowskich, oddział prowentowy, oddział ekonomiczny, oddział leśny oraz posiadłości warszawskie⁵. Podstawowym zadaniem prowentu było zarządzanie obrotem wewnętrznym i zewnętrznym. Z oddziałem prowentowym bezpośrednio wiąże się sposób organizacji obrotu kasowego w obrębie klucza wilanowskiego. Można wyróżnić tutaj:

- kasę prowentową – wykorzystywana do rejestracji większości przepływów pieniężnych z dóbr;
- kasę generalną – do której wpływały większe sumy, np. przychody z dzierżaw;
- kasę propinacji – służącą do ewidencji wpływów i wydatków związanych z produkcją i sprzedażą alkoholu.

Oddział ekonomiczny, na czele z ekonomem, zajmował się sprawami związanymi z gospodarstwem folwarcznym. Natomiast w oddziale leśnym zorganizowano funkcjonowanie gospodarki leśnej (Klusek, 2020, s. 61–64). Sposób wewnętrznego uszeregowania jednostek w ramach wilanowskiej rachunkowości ziemskiej bezpośrednio przekładał się na strukturę rachunku pieniężnego, analizowanego w dalszej części artykułu.

---

³ 30.03.1892 r. urodził mu się syn Adam – kolejny spadkobierca Wilanowa.

⁴ W skład klucza Wilanów wchodziły następujące folwarki: Wilanów, Olechów, Dąbrówka, Zawady, Powsin, Moczydło, Wolica, Służew, Paluch, Służewiec oraz Las Kabacki; parki: Natolin i Morysin; karczmy: Wilanów, Powsinek, Powsin, Dąbrówka, Pyry, Gorzkiewki, Służewiec, Służew, Wolica, Augustówka, Zawady, na Suchej Trawie, w Zabrze; młyny: w Dąbrówce, Służewie, Powsinku; „małe dzierżawy”: Kaniewskiego, Antosiewicza, Klimczaka, Góreckiego, Hrostowskiego; „Kępy na Wiśle” oraz „Rybołówstwo”. Zobacz więcej P. Szpanowski (2015).

⁵ Klucz wilanowski dostarczał posiadłościom warszawskim artykułów podstawowego przeznaczenia (m.in.: produkty rolne, drewno opałowe, pasze dla koni).

3. Metoda kasowa w rachunkowości dóbr wilanowskich w latach 1892–1914

Źródłem organizacji rachunkowości wilanowskiej nieruchomości ziemskiej należy szukać wśród regulacji wewnętrznych (tj. dokument o nazwie „Ustanowienie Rachunkowości Kasy Jeneralnej Willanowskiej”) oraz zewnętrznych (Kodeks handlowy z 1807 roku) (Olewnik-Dejewska, 2020b, s. 9–31).

Dokument będący instrukcją na temat sporządzania bilansu⁶ całokształtu majątku Stanisława Potockiego pochodził z 1819 roku i zachował się w oryginalnej formie do dnia dzisiejszego⁷. Na stronie pierwszej, ręcznie zapisanej, oprawnej księgi widniał następujący tytuł: „Wykaz Stanu Interesów Stanisławowstwa Potockich Od Św Jana 1816 Roku Do 1 lutego 1819 Roku”⁸. Dokument ten określał podstawowe zasady sporządzania bilansu (m.in.: moment sporządzania, rok obrotowy, podział wykazywanych składników). Jako przyczynę powstania niniejszej instrukcji autor⁹ wskazuje:

Zbawienny zamysł ustanowienia porządnej Rachunkowości Kasy Głównej Willanowskiej o Św. Janie r. 1819 i utworzony ku temu Projekt, stał mi się powodem, abym się starał, bądź z dawniejszych Rachunków teje samej Kasy, bądź z podawanych przez n, zebrać Ogólny Rachunek który by mógł dać wyobrażenie pochodnu interesów naszych, a to od Epoki osiągniętej sukcesii po s.p. J. O. Księżnej Pani Marszałkowej do 1 lutego 1819 r.

W centrum zainteresowania właścicieli, będących podstawowymi odbiorcami ówczesnej rachunkowości Wilanowa, pozostają przepływy gotówkowe. Rola rachunkowości zostaje tutaj sprowadzona do funkcji informacyjnej, analitycznej, kontrolnej oraz zarządczej. W świetle powyższego cytatu głównym celem rachunkowości staje się prezentacja informacji na temat nadwyżki bądź niedoboru gotówki w kasie na dany moment.

---

⁶ Najstarszy, znaleziony w zasobach Archiwum Gospodarczego Wilanowskiego, bilans dóbr wilanowskich pochodzi z 1797 r. – Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie (dalej AGAD, AGWil) – Dział XVI, sygn. 87, *Rachunek Kasy Jeneralnej wilanowskiej z roku 1794–97*.

⁷ AGAD, AGWIL – Dział XVI, sygn. 157a i 157b, Ustanowienie Rachunkowości Kasy Jeneralnej Willanowskiej. Należy podkreślić, że kolejne sygnatury oznaczone numerami 158a i 158b zawierają taki sam tekst, co świadczy o tym, że regulacje te zostały zachowane w czterech egzemplarzach. Można przypuszczać, że multiplikacja tego dokumentu związana była z koniecznością udostępniania jego treści w różnych częściach całego majątku m.in.: w poszczególnych zarządach czy dobrach.

⁸ Od 24 czerwca do 23 czerwca. Utożsamianie w ten sposób roku obrotowego gospodarstw rolnych było popularne w Polsce od XVI w. W pierwszym, znanym instruktarzu ekonomicznym wspominał o tym Anzelm Gostomski (zobacz więcej w: *Gospodarstwo*, 1588). Rok obrotowy w dobrach wilanowskich rozpoczynał się 1 lipca danego roku, a kończył 30 czerwca roku następnego.

⁹ Autor dokumentu nie jest znany. Można przypuszczać, że był to główny buchalter bądź plenipotent majątku.

Do zewnętrznych uregulowań rachunkowości dóbr wilanowskich ówczesnego okresu należy zaliczyć francuski Kodeks handlowy z 1807 roku obowiązujący na ziemiach polskich nieprzerwanie od 1809 roku do 1934 roku (Bardach i in., 1993, s. 426). Kodeks handlowy bezpośrednio odnosił się do obowiązku prowadzenia przez kupca ksiąg rachunkowych, a jego wytyczne w porównaniu do wskazanego powyżej dokumentu miały charakter ogólny.

Punktem wyjścia do rozważań nad gotówkowym ujęciem przepływów pieniężnych w ogólnie pojętej rachunkowości wilanowskiej nieruchomości ziemskiej w analizowanym okresie stanowią materiały źródłowe w postaci rachunków pieniężnych¹⁰. Tabela 1 zawiera listę analizowanych raportów wraz ze znajdującą się w ich obrębie liczbą elementów w okresie 1892–1914. Tabela ta nie zawiera informacji o sporządzanych dla poszczególnych lat obrotowych bilansach kasy¹¹. Pomimo zakwalifikowania ich do jednostek archiwalnych odrębnego działu, stanowią one integralną część analizowanych raportów rocznych i powinny być interpretowane wspólnie.

Tabela 1. Wykaz wybranych raportów rocznych z lat 1892–1914

Nr sygnatury	Nazwa	Rok obrotowy	Liczba elementów
Dział XXIII, 295	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1892/93	od 01.07.1892 do 30.06.1893	7
Dział XXIII, 296	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1893/94	od 01.07.1893 do 30.06.1894	6
Dział XXIII, 297	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1894/5	od 01.07.1894 do 30.06.1895	6
Dział XXIII, 298	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1895/6	od 01.07.1895 do 30.06.1896	6
Dział XXIII, 299	Rachunek z dóbr wilanowskich za rok 1896/7	od 01.07.1896 do 30.06.1897	6
Dział XXIII, 300	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1897/8	od 01.07.1897 do 30.06.1898	6
Dział XXIII, 301	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1898/9	od 01.07.1898 do 30.06.1899	6

¹⁰ Podstawowe źródło do badań dziejów Wilanowa stanowią zasoby aktowe Archiwum Gospodarczego Wilanowskiego, przechowywane w AGAD w Warszawie. AGWil zawiera 42 serie, w ramach których zgromadzono głównie akta o charakterze administracyjno-gospodarczym i nieliczne majątkowe oraz społeczne.

¹¹ AGAD, AGWil – Dział XIX, sygn. I_93 – zawiera bilanse kasy dóbr Wilanów z okresu 1888–1934.

cd. tab. 1

Nr sygnatury	Nazwa	Rok obrotowy	Liczba elementów
Dział XXIII, 302	Rachunek ogólny [pieniężny] z dóbr wilanowskich za 1899/1900 r.	od 01.07.1899 do 30.06.1900	6
Dział XXIII, 303	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1900/01	od 01.07.1900 do 30.06.1901	6
Dział XXIII, 304	Bilans [Rachunek pieniężny] dóbr wilanowskich za rok 1901/2	od 01.07.1901 do 30.06.1902	6
Dział XXIII, 305	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1902/03	od 01.07.1902 do 30.06.1903	6
Dział XXIII, 306	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za r. 1903/4	od 01.07.1903 do 30.06.1904	6
Dział XXIII, 307	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1904/5	od 01.07.1904 do 30.06.1905	6
Dział XXIII, 308	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1905/6	od 01.07.1905 do 30.06.1906	6
Dział XXIII, 309	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1906/7	od 01.07.1906 do 30.06.1907	6
Dział XXIII, 310	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1907/8	od 01.07.1907 do 30.06.1908	6
Dział XXIII, 311	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1908/9	od 01.07.1908 do 30.06.1909	7
Dział XXIII, 312	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1909/10	od 01.07.1909 do 30.06.1910	7
Dział XXIII, 313	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1910/11	od 01.07.1910 do 30.06.1911	7
Dział XXIII, 314	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1911/12	od 01.07.1911 do 30.06.1912	7
Dział XXIII, 315	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1912/13	od 01.07.1912 do 30.06.1913	9
Dział XXIII, 316	Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1913/14	od 01.07.1913 do 30.06.1914	9

Źródło: opracowanie własne na podstawie AGAD, AGWil – Dział XXIII, sygn. 295–316.

Nazewnictwo raportu rocznego zmieniano się na przestrzeni lat, począwszy od ustanowienia rachunkowości Kasy Jeneralnej wilanowskiej z 1819 r.¹² nazywano

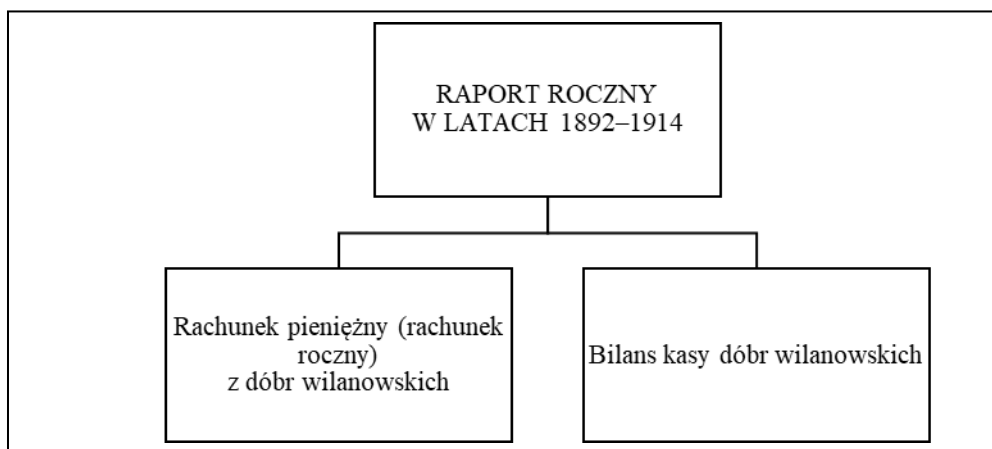
¹² AGAD, AGWil – Dział XIX, sygn. I_93 – Dział XVI, sygn. 157a i 157b, Ustanowienie rachunkowości Kasy Jeneralnej wilanowskiej.

go wykazem stanu interesów o św. Janie¹³, a następnie od 1868/69 r. – rachunkiem pieniężnym. W tabeli 1 zacytowano elementy, które zostaną poddane dalszej analizie. W wybranych okresach sprawozdawczych dokonano również przeglądu ksiąg rachunkowych, co umożliwi całościową prezentację kasowego ujmowania zdarzeń gospodarczych w rachunkowości wilanowskiej nieruchomości ziemskiej w badanym okresie.

W raportach finansowych dóbr wilanowskich sporządzonych w okresie 1892–1914 można wyróżnić dwa podstawowe elementy – rachunek pieniężny oraz bilans kasy (zobacz schemat 1). Rachunek pieniężny prezentował wpływy i wydatki w podziale na poszczególne rodzaje działalności oraz całościowy wynik finansowy dóbr. Bilans kasy miał natomiast formę szczegółowego raportu kasowego.

Schemat 1. Elementy raportu rocznego dóbr wilanowskich w latach 1892–1914

Źródło: opracowanie własne na podstawie AGAD, AGWil – Dział XXIII, sygn. 295–316.

W tabeli 2 zaprezentowano elementy rachunku pieniężnego sporządzanego w latach 1892–1914.

¹³ W materiałach źródłowych występują również określenie „od Świętego Jana”.

Table 2. Składniki rachunku pieniężnego z dóbr wilanowskich w latach 1892–1914

Wyszczególnienie (rok obrotowy/element)	Rachunek											Liczba składników
	z folwarków ekonomii Wilanowskiej	z ekonomii Służewieckiej	cegielni	stawów	lasów	kasy procentu ^a	kasy głównej ^b	torfiami	gorzelni	magazynu	ślusarni	
1892/93	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	nie	7
1893/94	tak ^c		tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	nie	6
1894/95	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	nie	6
1895/96	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	nie	6
1896/97	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	nie	6
1897/98	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	nie	6
1898/99	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	nie	6
1899/1900	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	nie	6
1900/01	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	nie	6
1901/02	tak	tak	nie	tak ^d	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	6
1902/03	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	6
1903/04	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	6
1904/05	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	6
1905/06	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	6
1906/07	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	6
1907/08	tak ^e	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	6
1908/09	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	7
1909/10	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	7
1910/11	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	7
1911/12	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	nie	nie	7

Wyszczególnienie (rok obrotowy/ element)	Rachunek										Liczba skład- ników	
	z folwarków ekonomii Wilanowskiej	z ekonomii Służewieckiej	cegielni	stawów	lasów	kasy prowentu ^a	kasy główniej ^b	torfiarni	gorzelni	magazynu ślusarni		
1912/13	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	9
1913/14	tak	tak	nie	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	tak	9

^a Rachunek kasy prowentu zamiennie nazywano rachunkiem kasy prowentowej bądź kasą prowentu.

^b Rachunek kasy głównej zamiennie nazywano kasą główną.

^c Rachunek poszczególnych folwarków zastępuje jeden wspólny element pod nazwą „Rachunek folwarków”, a w późniejszym okresie „Rachunek folwarków we własnej administracji będących” (nazwa po raz pierwszy użyta w roku 1895/96).

^d Od roku 1901/02 składnik funkcjonował pod nazwą „Rachunek rybołówstwa”.

^e Składnik funkcjonował pod nazwą „Rachunek fol. Wilanów i Zawady”, w późniejszych okresach „Rachunek fol. Wilanów, Zawady i Mleczarnia” oraz „Rachunek folwarku Wilanowa i Mleczarni”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie AGAD, AGWil – Dział XXIII, sygn. 285–316.

Z analizy danych w tabeli 2 wynika, że liczba dokumentów rachunku pieniężnego w omawianym okresie wahała się od sześciu do dziewięciu, a nazwy poszczególnych składników ulegały zmianom. Do stałych części składowych należy zaliczyć:

- 1) rachunek folwarków;
- 2) rachunek stawów (rybołówstwa);
- 3) rachunek lasów;
- 4) rachunek kasy prowentu;
- 5) rachunek kasy głównej.

Wymienione wyżej składniki pokazują efekty podstawowej działalności dóbr wilanowskich (tj. działalności rolnej), a tym samym odzwierciedlają zastosowany w obrębie majątku podział oraz jego strukturę organizacyjną. Na przykładzie prezentacji działalności folwarków w omawianych raportach pieniężnych staje się zauważalna tendencja grupowania i syntetyzacji informacji.

3.1. Rok obrotowy 1892/1893

„Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1892/3” obejmuje siedem elementów, wszystkie z nich mają charakter konta księgowego, gdzie stronie **Winien** wyodrębniono wpływy (przychody), a po stronie **Ma** – wydatki (rozchody). Stosowana tutaj metoda kasowa jest widoczna w późniejszych okresach w bilansie kasy¹⁴. Z analizy dokumentów można wnioskować, że pierwsze sześć części rachunku pieniężnego prezentuje przepływy pieniężne w podziale na ich kategorie i rodzaje działalności. Natomiast element podsumowujący o nazwie „Kassa Główna”¹⁵, bazując na informacjach z pozostałych części rachunku, prezentował syntetyczny wynik finansowy uzyskany z działalności rolnej dóbr wilanowskich za rok obrotowy 1892/1893 w formie nadwyżki gotówki pozostające w kasie generalnej na dzień bilansowy. Poszczególne kategorie przychodów i rozchodów podzielono na część zapłaconą gotówką oraz porachunkiem¹⁶. Rachunek folwarków Wilanowa zaprezentowano na ilustracji 1.

Z obydwu rachunków folwarków wynika, że wszystkie folwarki będące w administracji wilanowskiej i służewieckiej osiągnęły zysk w łącznej wysokości 12 506,31 (potracono stratę odnotowaną z folwarku Paluch).

Cegielnie i stawy stanowiły poboczną działalność majątku, dlatego osiągnięty zysk był stosunkowo niewielki, wynosił on odpowiednio 1877,80 oraz 1324,68. W przypadku rachunku stawów oddzielnie wyodrębniono wpływy i wydatki dla rybołówstwa wód dzikich.

Sposób rozumowania księgowego zostanie przedstawiony na przykładzie rachunku cegielni pochodzącego z roku 1892/1893. Schematyczną budowę tego elementu raportu rocznego przedstawiono w tabeli 3.

---

¹⁴ Prawdopodobnie za rok obrotowy 1892/93 również został on sporządzony, jednak do dziś nie zachował się w materiałach archiwalnych. Z tego względu konstrukcja bilansu kasy zostanie szczegółowo omówiona na przykładzie dokumentu z okresu 1901/02.

¹⁵ Oryginalna pisownia pochodząca z dokumentu źródłowego.

¹⁶ Po wzajemnej kompensacie należności i zobowiązań bądź wymianie barterowej.

Tabela 3. Rachunek cegielni za rok 1892/93

Przychód			Ilość	Rozchód			Ilość
			ruble i kopiejki				ruble i kopiejki
Ze sprzedaży materiałów ^a	Gotówką	1 816,85	2 466,16	Wyrób, suszenie i palenie materiałów	Gotówką	838,50	1 143,92
	Porachunkiem	649,31			Porachunkiem	305,42	
Ze sprzedaży gliny			2,00	Opał oraz dowóz sągów	Porachunkiem		703,50
Wartość remanentu na dzień 01/07/1893 r.			2 652,39	Restauracja budowli			93,80
Razem			5 120,55	Sprawienie sprzętów i rekwizytów			27,35
				Reparacja tychże			65,31
				Porządkowanie			74,85
				Reparacja klepek			70,00
				Placowe od sprzedanej za gotówkę cegły			11,11
				Różne wydatki			18,99
				Wartość remanentu na dzień 01/07/1892 r.			1 033,92
				Razem			3 242,75
				<i>Daje intraty</i>			1 877,80
				Jak w przychodzie		5 120,55	

^a W dokumencie wskazano rodzaj materiałów, ale ich nazwa nie jest możliwa do odczytania.

Źródło: AGAD, AGWil – Dział XXIII, sygn. 295, s. 6.

Z danych zawartych w tabeli 3 wynika, jakie przepływy pieniężne miały miejsce w działalności cegielni w roku obrotowym 1892/1893. Warto podkreślić, że kwota remanentu (1033,92) na dzień 01.07.1892 roku wykazana po stronie kredytowej została przeniesiona ze strony debetowej rachunku cegielni z roku obrotowego 1891/1892¹⁷. Dostrzegalna jest tutaj realizacja zasady ciągłości.

W przedstawionym dokumencie dokonano procedury zamknięcia konta księgowego. W zależności od tego, który obrót był większy (po stronie **Winien** czy po stronie **Ma**) saldo końcowe oznaczało stratę bądź intratę – w tym przypadku był to zysk. Wartość wygospodarowanego zysku została przeniesiona na stronę **Winien** rachunku „Kassa Główna”, natomiast remanentu na dzień 01.07.1893 roku na stronę **Ma** tegoż rachunku. Należy podkreślić, że poszczególne elementy rachunku pieniężnego bilansowały się.

¹⁷ W rachunku cegielni za poprzedni rok obrotowy kwotę 1033,92 opisano jako: „wartość pozostałości z dnia 1 Lipca 1892 roku”.

Wpływy i wydatki lasów zaprezentowano w podziale na poszczególne leśnictwa, tj. Chojnów, Kabaty, Zastów. Przychody osiągnęto głównie ze sprzedaży materiałów (pnia, sążni, leżaniny oraz materiałów tartacznych). Do najbardziej znaczących wydatków należy zaliczyć: pensje, wyrób materiałów trackich, przysposobienie sążni oraz remanent na dzień 01.07.1892 roku. Sumaryczny wynik finansowy lasów w omawianym roku obrotowym wyniósł 41 344,68.

Rachunek kasy prowentu, którego schematyczną konstrukcję zaprezentowano w tabeli nr 4, przedstawiał wpływy i wydatki kasy prowentowej w podziale na poszczególne kategorie.

Tabela 4. „Rachunek Kasy Prowentu” za rok obrotowy 1892/93

Przychód			Rozchód	
Z folwarków	[...]a		Na podatki rządowe i obowiązkowe ciężary dóbr	[...]a
Z dzierżawy	folwarków	[...]	Służba ogólna dóbr	[...]
	propinacji	[...]	Apteka	[...]
	młynów	[...]	Straż ogniowa i kominowa	[...]
	rzeźni	[...]	Restauracja budowli	[...]
	kuźni	[...]	Reparacja dróg i mostów	
	browaru w Wilanowie		Na dzierżawy	
	piekarni w Wilanowie		Bonifikacje	
Z wynajmu lokali	stałych		Biuro dóbr	
	czasowych		Koszta podróży i przyjęcia	
Inne ^b			Stajnia administracyjna	
Pasieka	[...]		Poboczne	[...]
Magazyn	[...]		Interesa prawne	[...]
			Pasieka	[...]
			Magazyn	[...]
Razem	46 043,59		Razem	39 769,78
			Zaoszczędzono	6 273,81
			Jak w przychodzie	46 043,59

^a Kategorie podlegające dalszemu podziałowi.

^b Do innych przychodów należały drobne, raczej sporadyczne przychody niepodlegające dalszym podziałom, m.in.: zwroty kosztów stemplowych, za sprzedaną fraszynę, zwrot ubezpieczenia browaru.

Źródło: opracowanie własne na podstawie AGAD, AGWil – Dział XXIII, sygn. 295.

Przychody osiągnęto przede wszystkim z dzierżawy obiektów. Wśród rozchodów dominowały natomiast podatki.

Zestawienie zbiorcze, zawierające wyniki finansowe wynikające z dotychczasowych elementów, stanowił raport o nazwie „Kassa Główna”.

Ilustracja 2. Raport „Kasa Główna” za rok obrotowy 1892/93 – część 1¹⁸

Kasowa

15

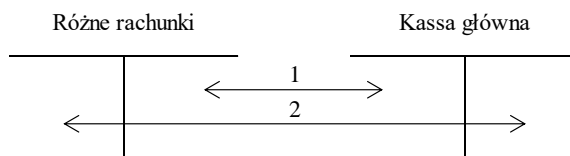
		1892/93		1891/92	
		Saldo	Saldo	Saldo	Saldo
Przychody	Przychody z tytułu...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Przychody z tytułu...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Przychody z tytułu...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Przychody z tytułu...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Przychody z tytułu...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Przychody z tytułu...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Przychody z tytułu...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Przychody z tytułu...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Przychody z tytułu...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Przychody z tytułu...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
Wydatki	Wydatki na...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Wydatki na...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Wydatki na...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Wydatki na...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Wydatki na...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Wydatki na...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Wydatki na...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Wydatki na...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Wydatki na...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50
	Wydatki na...	1117 50	1117 50	1117 50	1117 50

Źródło: AGAD, AGWil – Dział XXIII, sygn. 295, s. 14–15.

W przeciwieństwie do wcześniej omawianych elementów rachunku pieniężnego, dokument ten dotyczył całości dóbr wilanowskich, obejmował zyski bądź straty powstałe w trakcie działalności folwarków, cegielni, stawów, lasów, kasy procentu, ogrodów i pałaców, ślusarni, bażantarni oraz łowiectwa. Po stronie kredytowej wymieniono również drobne wydatki, np.: na kościoły; wsparcie, opieka i jałmużna; kuchnia i kredens; stajnia pałacowa; pralnia pałacowa oraz biuro przyboczne. Istotną staje się tutaj kwestia dokonywania przeksięgowania kwot pomiędzy poszczególnymi elementami rachunku pieniężnego a raportem kasy głównej. Dokonywane corocznie przeksięgowania przedstawiono na schemacie 2.

Schemat 2. Przeksięgowania roczne w rachunku pieniężnym dóbr wilanowskich

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AGAD, AGWil – Dział XXIII, sygn. 295.

Zysk bądź ponoszona strata poszczególnych rodzajów działalności wilanowskiej nieruchomości przenoszono odpowiednio na stronę **Winien** (operacja nr 1) bądź **Ma** (operacja nr 2) w kasie głównej. Po stronie debetowej wyodrębniono remanenty na dzień 01.07.1892 roku, zaś po stronie kredytowej – na dzień 01.07.1893 roku. Jako remanenty klasyfikowano m.in. inwentarze, ziemiopłody, należności, zobowiązania, gotówkę w kasie, czy zaległości z poprzednich lat obrotowych¹⁸. Wysokości remanentów na dzień 01.07.1893 roku przenoszono ze strony debetowej poszczególnych rachunków na stronę kredytową rachunku kasy głównej. W omawianym elemencie kwota remanentów prezentowana po stronie debetowej (saldo końcowe) w roku obrotowym 1892/1893, widniała w roku obrotowym 1893/1894 również po stronie debetowej (saldo początkowe). Świadczy to o sporządzeniu bilansu metodą brutto. Dokument ten daje spojrzenie na majątek wilanowskiej nieruchomości ziemskiej z punktu widzenia kasowego. Można powiedzieć, że ma on charakter bezpośrednich przepływów pieniężnych z przewidywanymi do uregulowania w kolejnym okresie. Nazwa tego elementu nie jest zatem adekwatna do jego treści. Na dzień 30.06.1893 roku saldo końcowe kasy głównej wynosiło 5524,70.

Na ostatniej stronie rachunku pieniężnego widnieje podpis osoby sporządzającej oraz dodatkowe uwagi odnośnie do ciężących na dobrach kaucji. Informacje zawarte w rachunku pieniężnym należy powiązać z treścią, prowadzonych w danym roku obrotowym, ksiąg rachunkowych. Z uwagi na brak w materiałach źródłowych księgi głównej z omawianego okresu, należy odnieść się do zapisów dziennika. Pod datą 30.06.1893 roku zaksięgowano operacje związane z zamknięciem roku obrotowego, gdzie jednym z kont księgowych jest *Dobra Willanów r. b.* Kwota księgowania z operacji oznaczonej numerem bieżącym 63. zgodne są z kwotami wykazanymi w raporcie „Kassa Główna”.

¹⁸ Sposób wyceny wartości poszczególnych kategorii remanentów nie jest znany. Wartość inwentarzy poszczególnych jednostek (lasów, cegielni, stawów itd.) zaciągnano z inwentarza rocznego.

Istotną kwestią staje się powiązanie treści pozostałych dokumentów ze sporządzonym rachunkiem pieniężnym. W analizowanym okresie, sporządzane przez różne komórki organizacyjne majątku wilanowskiego, budżety stanowiły jeden z przykładów realizacji funkcji kontrolnej księgowości. W materiałach źródłowych dostępne są budżety zarówno z XIX, jak i XX wieku. Nazywano je budżetami wydatków, budżetami finansowymi bądź preliminarzami budżetowymi. Budżety wydatków, niezależnie od jednostki organizacyjnej, której dotyczyły, sporządzano w ujęciu rocznym²⁰, zawsze na początku roku obrotowego. Oryginały budżetów dóbr wilanowskich dostępne są za okres od 1892 do 1913 roku „Budżet Kassy Jeneralnej na rok 1892/93²¹” opracowano odrębnie, w formie tabelarycznej w formacie A4. Dokument ten składał się z dwóch podstawowych części, tj. rozchód oraz przychód. Przy sporządzaniu budżetu zastosowano metodę kasową. Z uwagi na bardzo szczegółowe rodzaje wpływów i wydatków przedstawione w budżecie wątpliwość może budzić fakt, czy jest to zestawienie wartości przewidywanych, czy zrealizowanych. W budżecie kasy generalnej nie ma bezpośrednich odwołań do rachunku pieniężnego. Można wnioskować, że zakres przedmiotowy tych dokumentów jest odmienny (budżet został sporządzony dla kasy generalnej, rachunek pieniężny obejmował przepływy pieniężne związane z kasą prowentową i kasą główną). Wynika z tego zatem, że struktura organizacyjna dóbr wilanowskich została odzwierciedlona w sposobie zarządzania i przepływu gotówki. Podobnie jak dokumenty księgowe gromadzone w ramach poszczególnych zarządów, tak i środki pieniężne gromadzono w różnych kasach.

Z treści przedstawionych dokumentów wynika realizacja teorii bilansu dynamicznego. W dokumencie prezentowana jest „Intrata” w postaci wypracowanych na koniec okresu środków pieniężnych.

3.2. Rok obrotowy 1901/1902

Raport roczny sporządzony za rok obrotowy 1901/1902 składał się z:

- bilansu kasy dóbr wilanowskich²²;
- bilansu (rachunku pieniężnego) dóbr wilanowskich²³.

Bilans kasy dóbr miał charakter szczegółowego raportu kasowego dokumentującego przepływy pieniężne w podziale na poszczególne miesiące. Prezentował on wpływy i wydatki narastająco w ciągu roku obrotowego w podziale na poszczególne kategorie rodzajowe, zaprezentowane w tabeli 5. Nazwa tego dokumentu nie odpowiada jego zawartości merytorycznej. W rachunkowości rolnej rejestry pieniężne były uznawane za niezbędne „minimum potrzeb kontrolno-rozrachunkowych” (Łukasik, 1963, s. 117).

---

²⁰ Okres budżetowy zawsze pokrywał się z rokiem obrotowym.

²¹ AGAD, AGWil – Dział XVI, sygn. 361.

²² AGAD, AGWil – Dział XIX, sygn. I_93.

²³ AGAD, AGWil – Dział XXIII, sygn. 304.

Tabela 5. Kategorie przychodów i rozchodów w bilansie kasy za rok 1901/02

Przychód	Rozchód
Folwarki	Folwarki
Cegielnia	Cegielnia
Pasieka	Pasieka
Torfiarnia	Torfiarnia
Leśnictwa	Leśnictwa
Magazyn	Ogół lasów
Rybolówstwo	Magazyn
Dzierżawy	Rybolówstwo
Czynsze gruntowe	Podatki
Zwroty	Urzednicy, służba ogólna
Różne wpływy K. P. ^a	Apteki i felczer
Ogrody	Straż ogniowa i kominiarze
Ślusarnia	Drogi i mosty
Depozyty i kaucje	Restauracja budowli
Zaległości	Dzierżawy
Różne wpływy K. G. ^b	Bonifikacje
Zaliczenia K. J.	Biuro administracyjne
	Interesy prawne
	Podróże i przyjęcia
	Różne wydatki K. J.

^a Kasa prowentowa.

^b Kasa główna.

Źródło: opracowanie własne na podstawie AGAD, AGWil – Dział XIX, sygn. I_93.

Bilans kasowy dostarczał również informacji na temat salda końcowego kasy w większości miesięcy. Na ostatniej stronie dokumentu widniało podsumowanie następujących wartości: rozchód kasy prowentowej, rozchód kasy głównej, rozchód razem, remanent 1-go miesiąca²⁴, przychód, razem (remanent i przychód), potrącając rozchód oraz pozostaje na miesiąc następny (*de facto* saldo końcowe kasy). W strukturze bilansu kasy widać odzwierciedlenie koncepcji bilansu pagatorycznego, a co za tym idzie gotówkowego ujęcia przepływów pieniężnych. Ograniczenie badawcze stanowi tutaj brak możliwości weryfikacji sposobu wyceny poszczególnych składników. Na dzień 30.06.1902 roku saldo końcowe kasy głównej wynosiło 7864,99. Ta sama wartość widnieje w „Rachunku kasy głównej” będącym elementem bilansu dóbr wilanowskich. Można domyślać się, że kwotę tę przenoszono

²⁴ W tym przypadku jest to wartość remanentu na dzień 01.07.1901 r.

z raportu kasowego do bilansu dóbr. Zastanawiający może być jednak fakt, że saldo końcowe kasy generalnej widniejące w księdze głównej na dzień bilansowy wynosi 5276,14. Rozbieżność ta może sugerować inny zakres ewidencyjny w poszczególnych kasach, co bezpośrednio wiąże się ze strukturą organizacyjną majątku.

Na rachunek pieniężny złożyło się sześć części. Nazewnictwo stosowane w bilansie kasy i rachunku pieniężnym jest spójne, co pokazuje, że elementy te wspólnie mogą tworzyć jedną całość. W stosunku do wcześniej omawianego okresu zachodzą drobne zmiany w strukturze rachunku pieniężnego. „Rachunek z folwarków Ekonomii Willanowskiej” zmienił nazwę. Natomiast „Rachunek z folwarków Ekonomii Służewieckiej” został włączony do „Rachunku Kasy Prowentowej”. Wpływy i wydatki cegielni zostały zaprezentowane jako pozycje rachunku kasy prowentu, a nie w osobnym rachunku. Zabiegi te świadczą o syntetyzacji informacji w treści rachunku pieniężnego. Dodatkowo pojawia się nowy element – „Torfiarnia w Powsinie”. Podobieństwo wszystkich części rachunku pieniężnego do konta księgowego pozostaje niezmiennie.

Rachunek folwarków prezentuje wynik finansowy folwarku Wilanów (stratę w wysokości 6110) oraz Wolica (zysk w wysokości 494,11) poprzez zestawienie przychodów i wydatków tych jednostek w odrębnych kolumnach. Ostatnia kolumna stanowi wartość sumaryczną. Element ten przypomina konto wyniku finansowego z saldem dwustronnym. Wśród wpływów folwarków dominują przychody ze sprzedaży ziemiopłodów, inwentarza żywego oraz wysokość remanentów z dnia 1 lipca 1902 roku (ziemiopłody oraz inwentarze). Najbardziej znaczącymi wydatkami są natomiast kupno ziemiopłodów, najem robotników oraz wysokość remanentów z dnia 1 lipca 1901 roku (ziemiopłody oraz inwentarze). Należy podkreślić, że wyniki te zostały zaksięgowane w dzienniku i księdze głównej pod datą 30.06.1902 rok. Można domyślać się, że omawiany rachunek pieniężny stanowił rozwinięcie zapisów prowadzonych ksiąg rachunkowych.

Kolejnym elementem bilansu dóbr wilanowskich jest „Torfiarnia w Powsinie”. Został on zaprezentowany w tabeli 6.

Zysk torfiarni (podobnie jak wyniki finansowe folwarków) w kwocie 1321,50 został ujęty w dzienniku i księdze głównej pod datą 30.06.1902 roku jako jedno z przeksięgowania zamknięcia rocznego.

Tabela 6. „Torfiarnia w Powsinie” za rok 1901/02

Przychód	Kwota	
	ruble i kopiejki	
Ze sprzedaży torfu	3 106	65
Remanent 1 lipca 1902 r.	3 808	20
Razem	6 914	85
Rozchód		
Pensja stróża	58	50
Ordynacja i opał	38	55

cd. tab. 6

Przychód	Kwota	
	ruble i kopiejki	
Kupno naczyń i sprzętów	51	40
Reparacja maszyn i naczyń	44	69
Restauracja budowli	5	40
Kupno smarów	6	--
Najem pomocy i furmanek	17	--
Ubezpieczenie od ognia	63	61
Ogłoszenia w pismach	109	55
Kopanie torfu i zwózka do szopy	2 193	75
Wartość maszyn i sprzętów dnia 1 lipca 1901 r.	3 004	90
Razem	5 593	35
Zysk	1 321	50
Jak w przychodzie	6 914	85

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AGAD,
AGWil – Dział XXIII, sygn. 304, s. 4.

Zapisy ksiąg rachunkowych stanowiły punkt wyjścia do sporządzenia rachunku pieniężnego. Istnieją zatem bezpośrednie powiązania pomiędzy dowodami księgowymi, księgami rachunkowymi oraz sporządzanymi raportami finansowymi. Elementy te tworzą spójny system księgowości podwójnej.

Rachunek rybołówstwa stanowił szczegółowy rachunek wyników dla działalności stawów. Podobnie jak w przypadku poprzedniej części bilansu („Torfiarnia w Powsinie”), zysk w kwocie 1630,78 zaksięgowano w księgach rachunkowych majątku. Największe wpływy w omawianym okresie pochodziły ze sprzedaży ryb, natomiast wydatki przeznaczono głównie na pensje dozorczy i stawowych.

W przypadku rachunku lasów zmienia się sposób prezentacji przychodów ze sprzedaży; są one prezentowane w sposób syntetyczny w podziale na sprzedaż drewna użytkowego oraz drewna opałowego. Główne kategorie wpływów dotyczących leśnictwa pozostają bez zmian. Zysk osiągany z działalności lasów utrzymuje się na wysokim poziomie, w kwocie 31 846,35.

W rachunku kasy prowentu wyodrębniono dwie kolumny służące do zapisu wartości – „ogół” oraz „szczegół”. Modyfikacje w strukturze rachunku pieniężnego spowodowały zmiany w kategoriach wyróżnianych w przychodach i rozchodach kasy prowentowej. Do rachunku dodano przychody i rozchody: cegielni (wcześniej „Rachunek Cegielni”), folwarku Służew (wcześniej „Rachunek z folwarków Ekonomii Służewieckiej”) oraz ślusarni (wcześniej widoczne w raporcie „Kassa Główna”). Nadwyżka w kasie prowentu wynosiła 6122,03. Wartość salda końcowego tej kasy została ujęta w księdze głównej jako dochody stałe dóbr.

Układ i forma rachunku kasy głównej pozostaje bez zmian. Saldo końcowe kasy głównej jest zgodne z wartością wykazaną w bilansie kasy (tj. 7864,99). Biorąc pod uwagę powiązania pomiędzy strukturą organizacyjną, prowadzonymi księgami rachunkowymi oraz sporządzanymi sprawozdaniami można wnioskować, że kasa główna była częścią składową kasy generalnej.

W porównaniu do wcześniej omawianego dokumentu zakres przedmiotowy rachunku pieniężnego nie zmienia się. Modyfikacjom podlega jego struktura i sposób prezentacji poszczególnych wpływów i wydatków. W sytuacji gdy dla danej jednostki nie został utworzony odrębny rachunek, jej przychody i rozchody prezentowane są w rachunku kas (prowentowej bądź głównej).

3.3. Rok obrotowy 1911/1912

Na raport roczny sporządzony za rok obrotowy 1911/1912 złożyły się następujące elementy:

- bilans kasy dóbr wilanowskich²⁵;
- rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich²⁶.

W przypadku bilansu kasy jego istota i forma pozostają bez zmian. Po stronie wpływów i wydatków pojawiają się nowe kategorie, do których można zaliczyć m.in.: gorzelnię. Saldo końcowe kasy w kwocie 328,43 pozostaje zgodne z wartością wykazaną w raporcie „Rachunek Kasy Głównej”.

Rachunek pieniężny w analizowanym okresie składał się z siedmiu elementów. Sposób prezentacji informacji finansowych w rachunku folwarku pozostaje niezmienny. W trzech kolumnach dotyczących kwot odnotowuje się kolejno wartości związane z: mleczarnią, folwarkiem oraz sumę. W roku obrotowym 1911/1912 zysk uzyskany z działalności mleczarni i folwarków wynosił łącznie 8351,21.

Nowym elementem, w stosunku do poprzednio omawianego rachunku pieniężnego, jest rachunek gorzelni. Prezentuje on wpływy i wydatki gorzelni w formie konta księgowego. Strata poniesiona na działalności gorzelni wynosiła 992,52. W księdze głównej za lata 1907–1914 konto księgowo *Gorzelnia w Willanowie* funkcjonuje do dnia 30.06.1910 roku. Służyło ono ewidencji kosztów budowy. Strata gorzelni została zaksięgowana na koncie *Dobra Willanów r. b.* i przeniesiona jako czysty dochód dóbr Wilanów na konto *Zyski i Straty*. Księgowanie to widoczne jest także w dzienniku pod datą 30.06.1912 rok. Pozostałe elementy rachunku pieniężnego nie ulegają modyfikacjom. Ich forma i treść pozostaje niezmienna w porównaniu z dokumentami za rok 1901/1902. Z roku na rok wyniki finansowe pochodzące z całokształtu działalności gospodarczej rozwijanej w dobrach wilanowskich ulegają pogorszeniu.

²⁵ AGAD, AGWil – Dział XIX, sygn. I_93.

²⁶ AGAD, AGWil – Dział XXIII, sygn. 314.

4. Rachunkowość rolna a kasowe ujęcie zdarzeń gospodarczych

Konieczność prezentacji informacji o przepływach pieniężnych widoczna jest w instruktarzach ekonomicznych z XVIII i XIX wieku. E. Śnieżek i in. (2016) w swojej publikacji prezentują ówczesny sposób rozumienia przepływów pieniężnych, zbieżny z koncepcją przedstawioną w niniejszym artykule.

A. Gostomski (1951, s. 11) autor pierwszego, dostępnego instruktarza ekonomicznego podkreśla znaczenie gotówki oraz konieczność przewidywania wydatków:

Pan wielki, mniejszy i mały, i każdy gospodarz ma wiedzieć na tydzień, na miesiąc, na rok rozchodu swego ordynaryją: nad którą dochodu swego ma zachować część pewną zawždy, na drugi rozchod ekstraordynaryjej.

Wojewoda w swoim dziele prezentuje sposób bieżącej ewidencji gotówki za pomocą karbów. Z uwagi na powszechność transakcji gotówkowych w gospodarstwach folwarczno-pańszczyźnianych w XVIII wieku, popularna stała się ewidencja obrotu pieniężnego w formie rejestrów (Haur, 1744, s. 40):

Wszelkie pieniądze od kogożkolwiek, albo z Prowentow odebrane, wprzod przeliczyć, a potem w rejestr do Percepty wpisać, gdy zaś komu wydawać y liczyć przyjdzie, wprzod ie napisać w rejestr, a potem je liczyć.

W „Instruktarzu dla dóbr Opatów” podkreślono, że prowadzenie rejestrów na bieżąco, w staranny sposób pozwala na obliczenie posiadanej gotówki w każdej chwili (Baranowski, 1958, s. 628):

W takowych regestrach wszelkie percepty i przychody, i ekspensa, i rozchody zapisywać de data obowiązani tak, aby każdego czasu do kalkulacyi gotowe mieć mogli książki.

Z punktu widzenia właściciela gospodarstwa rolnego najbardziej istotna była informacja o przepływach gotówkowych w obrębie jego majątku. Na przełomie XIX i XX wieku ta prawidłowość nie zmieniła się.

Analiza raportów rocznych wybranych nieruchomości ziemskich z początku XX wieku (Olewnik-Dejewska, 2020b, s. 133–151) wskazuje na popularność tworzenia bilansów kasy, będących *de facto* szczegółowymi raportami kasy w ujęciu miesięcznym. Przedstawione roczne bilanse kasy dóbr wilanowskich znalazły swój odpowiednik w rachunkowości dóbr nieborowskich. Bilans kasy dóbr nieborowskich za rok 1906–1907²⁷ prezentuje wpływy i wydatki kasy w ujęciu miesięcznym. Zgodność salda końcowego kasy ze stanem faktycznym została potwierdzona stosownymi pieczętkami i podpisami.

---

²⁷ AGAD, Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa – Dział II, sygn. 399.

Podsumowanie

W świetle przeprowadzonych badań należy stwierdzić, że realizacja koncepcji gotówkowego postrzegania operacji gospodarczych w praktyce rachunkowości dóbr wilanowskich na przełomie XIX i XX wieku wyprzedzała osiągnięcia teoretyczne i regulacje prawne. Prawdopodobnie należy wiązać to ze strukturą organizacyjną jednostki, funkcjami księgowości oraz specyfiką działalności rolnej. Z uwagi na oddanie dóbr w zarząd i obrót płodami rolnymi, właściciel był zainteresowany przede wszystkim wartością wypracowanej gotówki w ciągu roku. Badania nad instruktarzami ekonomicznymi w XVIII i XIX wieku wskazują, że ujęcie kasowe operacji gospodarczych w rachunkowości rolnej w dawnej Polsce ma dłuższą tradycję. Sporządzanie bilansów kasowych na początku XX wieku, również w innych majątkach ziemskich, potwierdza potrzebę szczegółowej kontroli gotówki w gospodarstwach rolnych.

Nazewnictwo oraz treść analizowanych dokumentów wskazują bezpośrednio na postrzeganie bilansu w ujęciu pagatorycznym.

Obowiązek sporządzania rachunku przepływów pieniężnych w Polsce został ogłoszony na podstawie przepisów Ustawy z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości, (art. 64, ust. 1). Podmioty gospodarcze sporządzały go po raz pierwszy za rok obrotowy 1995 (za: Śnieżek, Wiatr, 2011, s. 149). Analiza raportów rocznych dóbr wilanowskich z lat 1892–1914 dowodzi, że potrzeba i idea realizacji metody kasowej istniała w praktyce ponad 100 lat wcześniej. W opinii autorki analizowane dokumenty, razem z instruktarzami ekonomicznymi, stanowią pierwowzór do ujmowania przepływów pieniężnych w sposób współczesny. W analizowanych rachunkach pieniężnych i bilansach kasy trudno jest doszukiwać się rachunku przepływów pieniężnych w obecnym rozumieniu. Należy jednak podkreślić, że koncepcja kasowego ujmowania operacji gospodarczych w raporcie rocznym pozostaje niezmienna.

Literatura

- Banaszkiewicz A. (2019), *Bilans w polskiej perspektywie historycznej: wiek XIX i XX*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. (1993), *Historia ustroju i prawa polskiego*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa.
- Bek-Gaik B. (2013), *Sprawozdawczy wymiar rachunku wyników w warunkach globalnego rynku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź; DOI: 10.8778/7525-891-2.
- Biadacz R. (2015), *Rys historyczny Rachunku Zysków i Strat w Polsce międzywojennej*, [w:] Nowak E., Bednarek P., *Rachunkowość a controlling*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, s. 55-66.
- Dobija M., Jędrzejczyk M. (2011), *Szkice z historii rachunkowości*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków.
- Fijałkowski W. (1985), *Wilanów dawny i współczesny*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa.

- Fijałkowski W. (2011), *Vademecum Wilanowa*, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa.
- Gomes D., Carnegie G.D., Napier C.J., Parker L.D., West B. (2011), *Does accounting history matter?*, „Accounting History”, 16 (4), s. 389-402; DOI: 10.1177/1032373211417993.
- Gostomski A. (1951), *Gospodarstwo* (wstępem i objaśnieniami zaopatrzył Stefan Ingot), Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław.
- Haur J.K. (1744), *Oekonomika ziemiańska generalna: Punktami Partykularnemi, Interrogatoryami Gospodarskimi, Praktyką Miesięczną, Modelluszami albo Tabulami Arytmetycznemi Objasniona*, wydrukowana w Warszawie w Drukarni J.K. Mci Colleg. Soc. Jesu.
- Hońko S. (2007), *Podstawowe założenia i aktualne znaczenie wybranych teorii bilansowych*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 38 (94), s. 77–88.
- Instruktarz dla dóbr Opatów*, [w:] Baranowski B. (1958), *Instrukcje gospodarcze dla dóbr magnackich i szlacheckich z XVII-XIX wieku*. T. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Jędrzejewski S., Bartnicka E. (2016), *Ewolucja bilansu i jego roli w systemie rachunkowości – ujęcie historyczne*, Wydawnictwo Naukowe Doctrina, Łódź.
- Kłusek M. (2011), *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej*. Seria A. XX wiek. Tom I. *Bilans Dóbr i Interesów Adama hr. Branickiego za lata 1928/1929, 1929/1930, 1931/1932, 1932/1933, 1933/1934, 1934/1935, 1935/1936 oraz Bilans Dóbr Wilanowskich i Interesów Adama hr. Branickiego za rok 1937/1938*, Wydawnictwo-Drukarnia Ekodruk, Kraków.
- Kłusek M. (2013), *Wycena nieruchomości i ruchomości wilanowskiej nieruchomości ziemskiej w okresie od ich nabycia przez Adama Branickiego w 1927 r. do początku lat 30 XX wieku*, „Krakowskie Studia Małopolskie”, 18, s. 43–59.
- Kłusek M. (2017), *Kształtowanie się związków funkcjonalnych pomiędzy zespołem pałacowo-parkowym a częścią gospodarczą wilanowskiej nieruchomości ziemskiej*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences”, 1 (2), s. 5–26.
- Kłusek M. (2020), *Dzieje wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Związki funkcjonalno-gospodarcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 45–68.
- Lorentz S. (1999), *Wilanów*, „Studia Wilanowskie”, XII, s. 7–18.
- Łukasik R. (1963), *Rachunkowość rolna w dawnej Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Olewnik-Dejewska A. (2019), *Bilanse dóbr i interesów hrabiego Adama Branickiego w latach 1929–1938*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 105 (61), s. 55–76.
- Olewnik-Dejewska A. (2020a), *Bilanse wybranych nieruchomości ziemskich w międzywojennej Polsce*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 106 (62), s. 133–151.
- Olewnik-Dejewska A. (2020b), *Regulacje prawne księgowości w dobrach wilanowskich w XIX wieku*, [w:] Sojak S. (red.), *Abacus: od Kasy Generalnej Wilanowskiej z 1819 roku do rachunkowości Lasów Państwowych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 9–31.
- Pogodzińska-Mizdrak E. (2009), *Informacyjna rola bilansu w historycznej perspektywie*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 51 (107), s. 129–139.
- Ruszczyk M. (1991), *Dzieje rodu i fortuny Branickich*, Delikon, Warszawa.
- Smoleńska B. (1957), *Administracja gospodarza dóbr wilanowskich i ich kancelaria rachunkowo-kontrolna (XIX–XX w.)*, „Archeion”, 27, s. 217–234
- Smoleńska B. (1979), *Z dziejów Dóbr Wilanowskich w XVI–XVIII w.*, „Rocznik Warszawski”, 15, s. 289–320.
- Sojak S., Olewnik A. (2016), *Gospodarstwo Anzelma Gostomskiego inspiracją dla księgowości pojedynczej Oekonomiki Jakuba Kazimierza Haura*, [w:] Sojak S. (red.), *Abacus: od*

- instruktarzy gospodarczych po współczesne podręczniki rachunkowości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 53–79.
- Sojak S., Sierocka R. (2016), *Załączki księgowości podwójnej w polskich instruktarzach ekonomicznych z przełomu XVIII i XIX wieku*, [w:] Sojak S. (red.), *Abacus: od instruktarzy gospodarczych po współczesne podręczniki rachunkowości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 81-100.
- Szpanowski P. (2015), *Warstwy krajobrazu klucza wilanowskiego*, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, Warszawa.
- Szychta A., Jędrzejewski S., Turzyński M. (2018), *Rachunkowość w Polsce w okresie międzywojennym 1918–1939*, Wydawnictwo Nieoczywiste, Łódź.
- Śniezek E., Turzyński M., Wiatr M. (2016), *Kasowe ujmowanie zdarzeń na ziemiach polskich w okresie zaborów jako pierwowzór zasad ujmowania przepływów pieniężnych we współczesnej sprawozdawczości finansowej*, [w:] Sojak S. (red.), *Abacus: od instruktarzy gospodarczych po współczesne podręczniki rachunkowości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 101–117.
- Śniezek E., Wiatr M. (2011), *Raportowanie przepływów pieniężnych w kontekście zmian we współczesnej sprawozdawczości finansowej*, Oficyna a Wolters Kluwer bussines, Warszawa.
- Turzyński M. (2011), *Rachunkowość w zarządzaniu majątkami ziemskimi w Polsce w epoce oświecenia*, „Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości”, 63 (119), s. 211–225.
- Turzyński M. (2016), *Rozwój rachunkowości rolnej na ziemiach polskich od XVI do XIX wieku w świetle badań instruktarzy ekonomicznych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, XVIII (1), Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Rzeszów, s. 271–275.
- Wiatr M. (2013), *Koncepcja bilansu według teorii Wilhelma Osbaha jako kierunku doskonalenia sprawozdawczości finansowej – propozycja modelu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź; DOI: 10.8778/7525-981-0.
- Wojciechowski E. (1964), *Zarys rozwoju rachunkowości w dawnej Polsce*, PWN, Warszawa.

Akty prawne

- Kodex handlowy, z zlecenia Jego Ministra Sprawiedliwości przetłumaczony przez Walentego Skorochód Majewskiego Wezwanego jako Notaryusza Publicznego (1808).
- Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, Dz.U. 1994, nr 121, poz. 591 z późn. zm.

Materiały archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa – Dział II, sygn. 399, Akta pozostałe po p. de Brunet/ bilanse kasowe, budżety.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XVI, sygn. 87, Rachunek Kasy Jeneralnej wilanowskiej z roku 1794–97.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XVI, sygn. 157a i 157b, Ustanowienie rachunkowości Kasy Jeneralnej wilanowskiej.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XVI, sygn. 361, Budżet Kasy Jeneralnej na rok 1892/93.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XIX, sygn. I_93, Bilanse kasy dóbr Wilanów 1888–1934.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 295, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1892/93.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 296, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1893/94.

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 297, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1894/5.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 298, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1895/6.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 299, Rachunek z dóbr wilanowskich za rok 1896/7.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 300, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1897/8.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 301, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1898/9.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 302, Rachunek ogólny [pieniężny] z dóbr wilanowskich za 1899/1900 r.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 303, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1900/01.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 304, Bilans [Rachunek pieniężny] dóbr wilanowskich za rok 1901/2.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 305, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1902/03.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 306, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za r. 1903/4.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 307, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1904/5.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 308, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1905/6.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 309, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1906/7.
- , Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 310, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1907/8.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 311, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1908/9.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 312, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1909/10.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 313, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1910/11.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 314, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1911/12.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 315, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1912/13.
- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Gospodarcze Wilanowskie – Dział XXIII, sygn. 316, Rachunek pieniężny z dóbr wilanowskich za rok 1913/14.

Źródła internetowe

- Szczepańska M. (2014), *Przepływy pieniężne w rachunkowości w ujęciu sprawozdawczym i decyzyjnym*, (nieopublikowana rozprawa doktorska), Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań, <https://www.wbc.poznan.pl/publication/404495> (dostęp 26.04.2022).